

Др Душан Николић, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду

МАТЕРИЈАЛНИ ИЗВОРИ САВРЕМЕНОГ ГРАЂАНСКОГ ПРАВА¹

Сажетак: Материјалним изворима грађанског права је посвећено релативно мало пажње у новијој правној литератури. Евидентно је да недостају продубљенија исцрпљивања која би допринела како развоју правне науке, тако и развоју правне регулативе у овој области. Она би свакако показала да је поједностављено, уџбеничко представљање материјалних извора недовољно и одавно превазиђено. На уобичавање грађанског права данас утичу бројни фактори као што су: људске потребе, расположиви ресурси, односи у друштву, правна традиција, систем вредности, ниво економског развоја, укључивање у индустријске процесе, правна политика и сл. Реч је о врло комплексној и важној проблематици, која изискује сарадњу стручњака из различитих области.

Аутор, иакоће указује на потребу да се интензивније ради на развоју антропологије, социологије, филозофије, етике, економије и политике грађанског права, као посебних научних дисциплина.

Кључне речи: грађанско право; материјални извори; антропологија, социологија, филозофија, етика, економија и политика грађанског права.

1. Увод

О изворима права је много писано. Готово да нема уџбеника посвећеног неком позитивноправном предмету у ком та материја није изложена

¹ Рад је настао као резултат истраживања вршених у оквиру научноистраживачког пројекта *Теоријски и практични проблеми стварања и примене права (ЕУ и Србија)* који финансира Правни факултет у Новом Саду, из изворних прихода.

на макар у најкраћим цртама. У континенталној Европи се протеклих деценија чак усталио модел излагања. Уобичајено је да се прво говори о подели на писане и неписане, а потом о подели на материјалне и формалне изворе. Међутим, приметно је да у новијој цивилистици постоји одређена диспропорција. Формалним изворима су често посвећене десетине страница, а материјалним тек неколико реченица или краћих пасуса. Та разлика је разумљива и лако објашњива. Формални извори имају неупоредиво већи значај када је у питању практична примена права. Нема сумње да је за правника практичара најважније је да зна где се све налазе правила која на начелима грађанског права уређују статусна питања и релевантне имовинске и неимовинске односе. О материјалним изворима се у пракси ређе размишља. Чињеница је да они за већину правника практичара постају атрактивни само када се ради о тумачењу грађанскоправних норми и попуњавању правних празнина. И за то постоји логично објашњење. У епохи којој припадамо све је мање времена за тзв. промишљање права. Већина правника остаје у оквирима правне догматике, задовољавајући се тиме да сазна само како право гласи, а не и зашто управо тако гласи. Још ређе се размишља и јавно расправља о вредносној димензији права и о томе да ли би оно могло да гласи другачије. Под теретом радних и других свакодневних обавеза, у епохи драстично убрзаног живота, огромна већина правника је принуђена да прихвати улогу обичних примењивача правних норми. Наравно, тиме није доведено у питање нормално функционисање правног система, али је у значајној мери ослабљен његов развојни потенцијал.

Са друге стране, они који као носиоци законодавне и извршене власти обликују правни систем, морају бити свесни да је стварање права данас много комплекснији задатак и да постоје бројне чињенице које утичу на то како право треба да гласи. За њих материјални извори права имају неупоредиво већи значај. Међутим, треба рећи да домаћа правна наука на том плану није пружила одговарајућу подршку креаторима правног система. Очигледно је да недостају обухватније анализе постојећег стања и тзв. правна прогностика. Материјални извори су и даље на маргинама интересовања правне науке, мада су се околности у савременом свету и упоредном праву битно измениле.

Овај рад је писан без претензија да се у њему нађу одговори на сва релевантна питања. За почетак су сагледана уобичајена појмовна одређења материјалних извора и наведене значајније чињенице које данас утичу на развој грађанског права у Европи. Тиме су одређени оквири детаљнијих истраживања која ће бити реализована у наредном периоду.

2. Појам материјалних извора грађанског права

Под материјалним изворима права се најчешће подразумевају чињенице које утичу на настанак појединих правила. Међутим, спорно је о којим се чињеницама ради. Схватања о томе су се током историје мењала и често су зависила од доминантних религијских, филозофских и идеолошких струјања у друштву. Грађанско право је најчешће сматрано изразом божије воље, воље владара, народа, класе на власти и сл. У савременој правној теорији је шире прихваћено и мишљење да је оно одраз природних и културних потреба људских бића. Као и у многим другим случајевима у којима постоји више различитих ставова, истина је негде на средини. Могло би се рећи да је грађанско право израз природних и културних потреба човека, чије задовољавање регулише група на власти, уз сагласност народа. На његово уобличавање, дакле, истовремено утиче више фактора. То су с једне стране потребе, а са друге, воља да се њихово задовољавање уреди на одређени начин. При том треба имати у виду чињеницу да творци правног система немају пуну слободу избора када су у питању материја грађанског права и начин њеног регулисања. Постоји читав низ спољашњих фактора који утичу на то шта ће бити обухваћено грађанскоправним нормама и каква ће бити конкретна нормативна решења. Тим детерминантама баве се посебне дисциплине: антропологија, социологија, филозофија, етика, историја, економија, и правна политика. Свака од њих открива факторе који су утицали на настанак грађанског права и који и данас, у већој или мањој мери, утичу на његово уобличавање.²

3. Детерминанте грађанског права

3.1. Антирoйoтeнe oснoвe грaђaнскoг прaвa (прaвнa aнтирoйoлoгијa)

Стари Римљани су сматрали да постоји једно универзално природно право (*ius naturale*) “којим је природа поучила сва жива бића, јер то право није својствено само људском роду, него је заједничко свим живим бићима...”³ И неки наши савременици сматрају да право у рудиментарном облику постоји у заједницама других биолошких врста.⁴ Ипак, у савременој науци преовлађује мишљење да је право искључиво људски (антропогени) феномен. Наиме, за разлику од свих других друштвених

² Француски аутор Анри Леви-Брил наводи економске, политичке и културне факторе еволуције права. В: Henri Lévy-Bruhl, *Sociologie du droit*, Paris, 1961, стр. 80 – 85.

³ D. 1.1.1.3. *Ulpianus libro primo institutionum*.

⁴ Опширније В.: Душан Николић, *Грађанскоправна санкција (џенеза, еволуција и савремени појам)*, Центар за издавачку делатност Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1995. и тамо наведену литературу.

бића која следе једино своје инстинкте, људи се приликом задовољавања већине потреба руководе културним обрасцима понашања. Као *разумно биће*, човек свесно потискује инстинктивне обрасце и заједно са осталим припадницима своје врсте установљава посебна друштвена правила. Нека од њих остају у домену морала, док друга стичу обележје правности. Већина правних правила којима се уређује задовољавање биолошких и културних потреба људи спада у грађанско право. На основу тога можемо закључити да корени грађанског права леже у самој природи човека као разумног и друштвеног бића.

Правна антропологија, која се бави овом проблематиком, нарочито је развијена у земљама англоамеричког правног подручја, а све је заступљенија и на простору континенталне Европе. Наша правна доктрина, до сада, није показала веће интересовање за ту тематику, нарочито када је у питању антрополошка основа грађанског права, мада је о томе у домаћој цивилистици, на индиректан начин, било речи још у првој половини XX века. О томе упечатљиво сведочи рад Живојина Перића, *Значај приватног права*, у ком је речено: «...човечје потребе које нормира приватно право су вечите и са њима ће бити, у овој или оној форми, вечито и правно нормирање тих потреба.⁵» (...) «норме Приватног Права, а особито оне из Права Имовинског, имају у себи нечега сталног, одређеног и општег, слично законима природним (физичким).⁶»

3.2. Односи у друштвеној заједници (социологија грађанској права)

3.2.1. Друштвене основе грађанској права

Римљани су с разлогом говорили: „где је друштво, ту је и право (*ubi societas, ibi ius*).” Ни једна заједница не може опстати уколико у њој не постоји некакав поредак, заснован на обрасцима понашања. Тако су већ у примитивним људским друштвима морала постојати правила о начину задовољавања егзистенцијалних потреба. Заједница је располагала ограниченим средствима, па су се потребе морале задовољавати по унапред утврђеном редоследу и у одговарајућем обиму. И у модерним друштвима не могу у пуној мери бити задовољене потребе свих чланова. Зато и у њима морају постојати правила о дистрибуцији добара, начину њиховог коришћења и сл. Та материја је данас већим делом уређена управо нормама грађанског права.

⁵ Живојин Перић, *Значај приватног права*, Архив за правне и друштвене науке, XXXIV/1937., стр. 212.

⁶ Живојин Перић, *op. cit.*, стр. 214.

Грађанскоправне норме се групишу у шире целине - правне институте (институције, установе). Из сваког од њих за физичка и правна лица проистичу одређена овлашћења. Нпр. ималац права својине је овлашћен да своју ствар држи, да је користи и да њоме располаже у границама које су одређене законом. То право је апсолутно. Оно делује *erga omnes* (*contra omnes*) и искључује могућност да било које друго лице врши наведена својинска овлашћења без сагласности власника. Управо то тзв. *право искључења треће* (*ius excludendi tertii*) може имати далекосежне последице по стабилност драстично социјално раслојених друштава.⁷

3.2.1.1. Социјална функција правних институција

Сваки грађанскоправни институт има одређену функцију у правном систему, а тиме и у друштву у ком се примењује. Он треба да одговара нивоу друштвеног развоја, менталитету становништва и сл. Некритичко преузимање правних института из страних правних система, које је постало прилично распрострањено последњих година, може изазвати низ нежељених ефеката. Рецепција може подстаћи даље раслојавање становништва, раст правне несигурности, социјалне тензије и укупну дестабилизацију друштва. Наиме, оно што је добро за развијена друштва, може бити контрапродуктивно у неразвијеним и сиромашним друштвеним заједницама.⁸ Управо због тога, увек треба имати у виду правну, али и социјалну функцију одређеног правног института. Уз то, треба уважити и чињеницу да се она повремено мења у складу са променама које се одигравају у одређеном друштву, региону и на глобалном плану.

Наведена проблематика је дуго била запостављена у домаћој и страниј литератури. Интересовање за њу и за пионирске радове Карла Ренера⁹, писане почетком XX века, почело је поново да расте када се човечанство недавно нашло у новој великој финансијској, економској и социјалној кризи.¹⁰ Социјална функција појединих правних института, као и субјективна права која из њих проистичу ће вероватно бити предмет бројних расправа и преиспитивања. То се посебно односи на право својине.

⁷ Опширније о појединим аспектима те проблематике: Dušan Nikolić, *Receptija stranih pravila o porodičnim zadužbinama*, *Eвропски правник / European Lawyer Journal*, 3/2008, стр. 37 – 53.

⁸ В: Dušan Nikolić, *Property Law in Serbia: Both Autonomous Legal Development and Legal Transplant*, поглавље у књизи *Private Law in Eastern Europe*, стр. 237 – 267.

⁹ В: Karl Renner, *Социјална функција правних института*, Култура, Београд, 1960.

¹⁰ В. нпр.: радове са научног симпозијума *The Social Function of Property: A Comparative Law Perspective*, који је одржан на Универзитету Fordham (SAD), 14. маја 2011. *Fordham Law Review*, 1-3 2011-2012

3.2.1.2. Субјективно право као социјална функција

Последњих неколико деценија је, под утицајем економског неолиберализма, вршена опсежна приватизација државне имовине. Истовремено са преношењем својинских овлашћења са државе на појединце и друге недржавне субјекте, мењали су се и ставови о природи и функцији права својине. Са становишта друштвене заједнице, оно више није неограничено и искључиво. Нарочито када се ради о пољопривредном земљишту, великим производним погонима, финансијским организацијама, великим трговинским компанијама и сл. Од власника се очекује да право врше у сопственом интересу, али и у интересу друштва. Појединци и правна лица која поседују средства за производњу и материјална добра велике вредности треба да преузму менаџерску улогу коју су до сада (са више или мање успеха) имале државе. Они стичу веома велика овлашћења али и дужности према осталим припадницима друштвене заједнице. Тако постепено долази до реафирмације идеје Леона Дигија (*Leon Diguít*) о *праву као социјалној функцији*.¹¹

Својина ће у новонасталим приликама временом постати *privilegia odiosa*, нарочито за оне који располажу великим богатством. Богати ће стварати за себе али ће морати да део добити издвоје за добробит осталих грађана и друштва у целини. У почетку ће их на то обавезивати ригорозни порески прописи. У другој фази ће бити развијен систем пореских олакшица које ће стимулисати богате појединце и компаније да добровољно издвоје део прихода за задовољавање различитих јавних потреба. На крају, треба очекивати да када се односи у друштву до краја стабилизују, почне да расте свест о постојању моралне обавезе богатих да помажу сиромашнима и да раде у јавном интересу. На то указују искуства развијених земаља, али и богата традиција задужбинарства која је до Другог светског рата постојала у Србији и другим балканским земљама.¹²

3.2.1.3. Једна пресуда Суда правде европских заједница: случај Токај¹³

О том тренду сведоче и поједине одлуке европских судова. Међу њима је посебно упечатљива Пресуда Суда правде европских заједница С-347/03, *Tocai (Regione autonoma Friuli - Venezia Giulia v. Agenzia regionale per lo sviluppo rurale)* поводом законитости Уредбе италијанског Мини-

¹¹ В.: Leon Diguít, *Les transformations de droit public*, Paris, 1913.

¹² В: Душан Николић, *О породичним задужбинама*, *Pravo – теорија и пракса*, 12/1997, стр. 65. и др.

¹³ С-347/03, *Tocai - Regione autonoma Friuli-Venezia Giulia v. Agenzia regionale per lo sviluppo rurale*.

старства за пољопривреду и шумарство од 26. септембра 2002. година којом је забрањена употреба назива винове лозе *Tocai friulano* и његовог синонима *Tocai italico* на налепницама за винске флаше, ради заштите географске ознаке порекла мађарског вина *Токај*.

Требало је да забрана ступи на снагу у Италији 2007. године. Она је првобитно настала на основу споразума између Европске заједнице и Мађарске и имала је циљ да заштити мађарску ознаку географског порекла Токај. Наведена Аутономна регија и Регионална агенција за развој руралних области, покренули су као тужиоци поступак пред Окружним административним судом у Лацију (*Tribunale amministrativo regione del Lazio*) са захтевом да се поништи национална уредба у којој је садржана предметна забрана. Као један од аргумената тужиоци су навели да је забрана у супротности са *правом на имовину* које је заштићено Европском конвенцијом о људским правима и Повељом о основним правима Европске уније.

Суд у Лацију је застао са поступком и упутио је Суду правде европских заједница захтев за доношење одлуке о претходном питању. Суду је упућено осам питања која се тичу валидности и тумачења Одлуке Савета 90/724/ЕЗ од 23. новембра 1993. године. Одговарајући на седмо питање, Суд правде европских заједница је закључио: „119. У складу са судском праксом, право на поседовање имовине представља једно од општих начела комунитарног права. Ипак, *то право није ајсолутино и мора се ѿсмајрати у односу на његову социјалну функцију* (нагласио Д.Н.). Из тога следи да право на имовину може бити ограничено под условом да таква ограничења одговарају циљевима које жели постићи Заједница и да у односу на циљ који се жели постићи не представљају несразмерно и неподношљиво мешање које утиче на саму суштину гарантованог права (види, у том смислу, *inter alia*, Предмет C-306/93 *SMW Winzersekt* (1994) ECP I-5555, став 22, и спојене предмете C-37/02 и C38/02 *DI Lenardo and Dilexport* (2004) ECP I-0000 став 82 као и тамо наведену судску праксу).“¹⁴

¹⁴ У оригиналу: According to settled case-law, the right to property is one of the general principles of Community law. However, it is not absolute but must be viewed in relation to its social function. Consequently, the exercise of the right to property may be restricted, provided that those restrictions in fact correspond to objectives of general interest pursued by the Community and do not constitute in relation to the aim pursued a disproportionate and intolerable interference, impairing the very substance of the rights guaranteed (see, to that effect, *inter alia*, Case C-306/93 *SMW Winzersekt* [1994] ECR I-5555, paragraph 22, and Joined Cases C-37/02 and C-38/02 *Di Lenardo and Dilexport* [2004] ECR I-0000, paragraph 82 and the case-law cited). Reports of Cases 2005 I-03785.

3.3. Правна традиција (историја грађанској права)

3.3.1. Историјско наслеђе

Грађанско право би требало развијати у складу са правном традицијом и то у оној мери у којој то допушта потреба за укључивањем у регионалне и глобалне интеграционе процесе. Поштовање историјског наслеђа обезбеђује неопходни развојни континуитет и виши степен правне сигурности. У прилог томе сведоче актуелна настојања Француске, Аустрије, Немачке и других земаља да, упркос бројним и учесталим променама у друштву и ширем окружењу, очувају грађанске законике који су настали у XIX веку.

Грађанско право у Србији има јасно дефинисан историјски и развојни оквир. Његови корени сежу до обичајног права индоевропских и посебно словенских народа. Засновано је на римском правном наслеђу. Припада тзв. западној правној култури. Спада у правне системе европског континенталног типа и по нормативним решењима је блиско германском правном кругу.

3.3.2. Промене: еволуција и револуција

У сфери грађанског права је све подложно променама, од структуре и систематике, до конкретних нормативних решења. Међутим, те промене, по правилу, нису нагле. Оне се одвијају постепено, годинама, деценијама, па чак и вековима. Осим тога, промене у сфери грађанског права се могу предвидети. У многим сегментима постоје координате по којима се мењају конкретна нормативна решења и грађанскоправни институти. Могу се уочити основни правци развоја појединих грана и читавог корпуса грађанског права.

Постоји дакле, извесна закономерност у том развоју – пут који није праволинијски, али је у основи предвидив.

У правној историји појединих земаља забележени су покушаји да се грађанско право подвргне драстичним променама, па чак и да се у потпуности замени нормама јавног права. Тако је нпр. у Русији после Октобарске револуције сматрано да се тржишна размена путем уговора може заменити планском привредом и административном дистрибуцијом добара. Планирано је да приватна својина нестане у процесу свеопште колективизације и да се угасе многи институти грађанског права. Међутим, последице такве оријентације биле су поражавајуће. Пракса је показала да друштвена заједница не може нормално функционисати уколико одређена материја није уређена на начин који је својствен грађанском праву¹⁵

¹⁵ Слична, револуционарна искуства забележена су и у нашој земљи непосредно након Другог светског рата. Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВ-

Последњих деценија је под утицајем неолибералних идеја било покушаја да се смањи број законских норми којима је регулисана материја грађанског права (дерегулација) и да се њено регулисање препусти недржавним субјектима (деетатизација). Исход је добро познат. У одсуству прецизне и потпуне правне регулативе дошло је до крупних поремећаја у финансијском сектору и до велике економске кризе која је захватила већину земаља. Реагујући на то, многе државе су почеле да доносе нове прописе и да директно утичу на релеванте односе у друштву, пре свега на оне који спадају у домен приватног права.

3.4. Систем вредности

Правна регулатива треба да буде усклађена и са системом вредности одређеног друштва. Та тематика спада у домен филозофије и етике грађанског права, којима је посвећено релативно мало пажње у новој правој литератури.

3.4.1. Филозофија грађанског права

У оквиру филозофије се расправља о вредносном усмерењу права. Процењује се да ли су правним нормама заштићене праве вредности и да ли се оне штите на одговарајући начин.

У литератури се говори о општој и посебним филозофијама права. Прва се бави правом у целини. Посебне филозофије су посвећене појединим гранама. У том смислу, можемо говорити и о посебној филозофији која се бави начелима и нормама грађанског права¹⁶.

НОЈ) донело је 1945. године *Одлуку о укидању и неважностии свих љравних љройиса донетих од сйране окуйашора и њихових љомајача за време окуйације; о важностии одлука које су за љо време донетше; о укидању љравних љройиса који су били на снази у часу не љријашељске окуйације*¹⁵. Тај акт је наредне, 1946. године, уз незнатне измене, преточен у *Закон о неважностии љравних љройиса донетих љре 6. ајрила 1941 и за време не љријашељске окуйације*¹⁵. Тиме је формално прекинут континуитет правног система бивше Краљевине Југославије.¹⁵ Међутим, креатори новог поретка су, поучени постреволуционарном праксом других земаља, допустили да се под одређеним условима, примењују правна правила из предратних прописа. Индикативно је да су судови то овлашћење најчешће користили када се радило о материји грађанског права. Већина судских одлука донесених у грађанским судским поступцима била је заснована на старим (класичним, предратним) правилима.

Тиме је још једном потврђена чињеница да савремено друштво не може нормално функционисати уколико у њему одређена материја није уређена по правилима грађанског права.

¹⁶ В: Густав Радбрух, *Филозофија љрава*, Нолит, Београд.

3.4.2. Етика грађанској права

3.4.2.1. Праведно и нејраведно грађанско право

У оквиру етике грађанског права се процењују да ли су грађанско-правне норме засноване на моралним начелима одређеног друштва. Још су стари Римљани говорили да није поштено све што је допуштено. И у грађанском праву има норми које се директно или индиректно косе са етичким правилима. Циљ је да оне буду одстрањене из правног система или да се њихови ефекти ублаже.

3.4.2.2. Морализација грађанској права

Још почетком XX века почело се говорити о морализацији грађанског права¹⁷. Указано је на потребу да се у свим његовим сегментима успостави тзв. *етички минимум*. Временом су утврђени морални стандарди испод којих се не би требало ићи у процесу стварања и примене права. Неки од њих су уграђени и у уставе већине земаља.

3.5. Економија грађанској права

За разлику од филозофије која се углавном бави апстрактним категоријама, економија грађанског права је посвећена конкретним питањима из људске свакодневице. Она је усмерена на изналажење нормативних решења која омогућују ефикасније коришћење расположивих ресурса и бржи развој друштва.

У средишту интересовања економије грађанског права је економска анализа грађанскоправних норми. Аналитичари проучавају економске ефекте важеће регулативе и процењују какве би последице у економској сфери могла имати нова нормативна решења.

Посебан подстицај развоју ове дисциплине дала је *Школа економске анализе права* која је настала седамдесетих година XX века.

3.6. Регионалне интеграције и глобализација

На састанку Европског савета одржаном у Копенхагену 1993. године затражено је да кандидати за пријем у чланство Европске уније прихвате комплетно комунитарно правно наслеђе. Имплементација тзв. *acquis communautaire* и хармонизација националног законодавства са европским правним стандардима један је од основних услова за улазак у ову паневропску интеграцију.

¹⁷ Тој тематици је посебна пажња посвећена у француској правној доктрини. В. нпр. Georges Ripert, *La règle morale dans les obligations civiles*, Librairie generale de droit et de jurisprudence, Paris, 1949.

С обзором на то да се Србија определила за чланство у Европској унији, сасвим је извесно да ће се домаће грађанско право, у наредном периоду, у великој мери развијати под утицајем наднационалног права ЕУ¹⁸.

Осим тога, треба имати у виду и чињеницу да на развој националне правне регулативе у у многим земљама значајно утиче и процес глобализације који води ка узајамном зближавању (конвергенцији) различитих правних култура.

3.7. Политика грађанског права

Норме грађанског права доноси законодавна власт коју чине припадници различитих политичких партија и других друштвених група. Они одлучују о томе шта ће бити регулисано грађанскоправним нормама и какава ће бити њихова садржина. Конкретна нормативна решења су одраз политичке воље скупштинске већине и увек су усмерена на постизање одређених правнополитичких циљева.

Као што је речено, носиоци законодавне власти немају пуну слободу када одлучују о избору грађанскоправне материје и о начину њеног регулисања. Њих пре свега обавезују уставни оквири. Устав садржи начела и конкретна нормативна решења којима су одређени основни правнополитички циљеви у домену грађанског права. Свака норма која излази из уставних оквира грађанског права може бити укинута одлуком уставног суда.

Законодавна власт мора водити рачуна и о моралним принципима. У савременом друштву, носиоци власти сnose *политичку одговорност* за примену основних етичких начела. Уколико их не поштују, излажу се ризику да буду смењени или да по истеку мандата не буду поново изабрани на исту јавну функцију. У демократски организованим друштвима уставом је загарантована сменљивост, а постоје и законом утврђени поступци за спровођење такве политичке санкције.

3.8. Констатације и унутрашња логика правног система: основна начела грађанског права

Грађанско право вековима почива на истим принципима. У њему постоје правила трајне вредности која срећемо у готово свим друштвеним заједницама, од античких времена до наших дана. Историјско искуство многих земаља говори да грађанскоправну материју треба уредити у складу са

¹⁸ Опширније о томе: Душан Николић, *Хармонизација и унификација грађанског права (елементи за студијску литературу развоја правне регулативе)*, Центар за издавачку делатност правног факултета у новом Саду, Нови Сад, 2004.

традиционалним начелима. Свако значајније одступање од њих може изазвати дестабилизацију правног, а у крајњој линији и политичког система. Управо због тога су нека од тих начела садржана у уставу. Она правно обавезују носиоце власти да на одређени начин уреде материју грађанског права. Начела која су остала ван уставних норми за креаторе правног система нису *правно* обавезујућа. Постоји само политичка одговорност за њихову примену. Међутим, носиоци државне власти најчешће поступају у складу са њима, настојећи да спрече наступање правне и политичке нестабилности¹⁹.

¹⁹ Опшриније: Душан Николић, *Увод у систем грађанској права*, Центар за издавачку делатност Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, 2010.

*Dušan Nikolić, Ph.D., Full Professor
Faculty of Law Novi Sad*

Material Sources of Contemporary Civil Law

Abstract

Not much attention has been given to material sources of civil law, in newer legal literature. It is evident that we are missing deeper researches which would contribute to the development of legal science, as well as the legal regulative in that field.

It would definitively show that simplified, student book presentation of material sources is insufficient and outdated since long ago. Today, a lot of factors influence forming of civil law, such as: human needs, available resources, social relationships, legal tradition, value system, level of economic development, involvement in integration processes, legal politics, etc. It is indeed a very complex and important issue, which demands cooperation between experts in different fields.

The author also points out the need for working on development of anthropology, sociology, philosophy, ethics, economy and politics of civil law, as separate scientific disciplines.

Key words: civil law; material sources; anthropology, sociology, philosophy, ethics, economy and politics of civil law.

